

Doç. Dr. Yaşar ÜNAL

Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Çankırı Karatekin University, Faculty of Islamic Sciences
Çankırı, TÜRKİYE
yasarunal69@hotmail.com
0000-0002-9543-7445

Hukukun Üstünlüğü Üzerine

On The Superiority Of Law

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 27 Şubat 2023 / 27 February 2023
Kabul Tarihi / Date Accepted: 19 Haziran 2023 / 19 June 2023
Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran 2023 / 30 June 2023
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf | Citation

Ünal, Yaşar. "Hukukun Üstünlüğü Üzerine". *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 3 (Haziran 2023), 63-76.

Değerlendirme | Peer-Review

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlene
Double anonymized - Two External

İntihal | Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir.
*This article has been scanned by Turnitin.
No plagiarism detected.*

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Yaşar ÜNAL).

Telif Hakkı | Copyright

(CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.
Licensed under the (CC BY-NC 4.0) International License.

Etik Bildirim | Complaints

darulhadis@karatekin.edu.tr

Yayıncı | Published by

Çankırı Karatekin Üniversitesi Darülhadis İslam Araştırmaları Merkezi
Çankırı Karatekin University Darulhadis Islamic Studies Center

Finansman | Grant Support

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Bu makale, Yaşar Ünal tarafından hazırlanan ve 2011 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce kabul edilen "İnsan Eğemenliğinin Teolojik Temelleri" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

This article was produced from the doctorate thesis titled "Theological Foundations of Human Sovereignty" prepared by Yaşar Ünal and accepted by Ankara University Social Sciences Institute in 2011.

Öz

Egemenlik olgusu ontolojik ve siyasi olmak kaydıyla temelde iki açıdan ele alınmaktadır. Bunlardan ontolojik egemenliğin sahibi Allah, siyasi egemenliğin sahibi ise insandır. Allah'ın insanı "halife" kılmasının bu bağlamda anlaşılması gerekmektedir. Emanetin emini olan insanın en önemli rolü, yeryüzünü imar ederek düzenli ve güvenli bir toplumsal yapının ortaya çıkmasını sağlamaktır. İnsanın söz konusu işlevleri yerine getirmesi, ancak adaletin tesis edilmesiyle mümkündür. Adaletin gerçekleşmesinin birinci şartı ise "hukukun üstünlüğü" ilkesinin her koşulda sağlanmasıdır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de insanların en çok ihtiyaç duyduğu şey adalettir. Buna uygun olarak Kur'an'ın, toplum anlayışının özünde adaleti temin edecek ve bütün insanların haklarını koruyacak, hukukun üstünlüğüne bağlı bir yönetimin kurulması hedefi bulunmaktadır. İnsana düşen bunu gerçekleştirmek üzere gerekli çabayı ortaya koymasındır. Bu makalede hukuk-adalet ilişkisi ve İslam Dini'nin bu konuda nasıl bir duruş sergilediği ortaya konulmaya gayret edilecektir. Çalışmada tarihsel ve olgusal gerçekliğe dayalı kavram analizi öne çıkarılmış, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi uygulanmıştır. Araştırma neticesinde adaletin tesisinde hukukun üstünlüğü ilkesine göre hareket etmenin İslam'ın açık emri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Adalet, Hukukun Üstünlüğü, Emanet, Egemenlik, Siyaset, Halife.

On The Superiority Of Law

Abstract

The phenomenon of sovereignty is essentially discussed from two perspectives as the ontological and the political view. Allah is the authority of the ontological sovereignty and man is the subject of political sovereignty. In this manner, it is understood that Allah declared man as "his caliph". The most important task of man who is the reliable protector of fiduciary given by Allah is to ensure the emergence of an orderly and secure social structure by rebuilding the earth. The fulfillment of these tasks is possible only if the establishment of justice is fulfilled. The first condition for fulfilling the realization of justice is to guarantee the principle of the "superiority of law" in all circumstances. Justice is what people need most today as much as in the past. Accordingly, The Quran seeks to establish a government based on the rule of law that ensures justice and protects the rights of all subjects. It is man's duty to make the necessary affairs to carry out this task. This article aims to show the relationship between law and justice and the attitude of Islam in this sense. Also in the article, the conceptual analysis based on historical and factual reality was emphasized and the document analysis system, that is one of the qualitative research methods, was applied. As a result of this research, it was concluded that acting according to the rule of law in establishing justice is a fundamental order of Islam.

Keywords: Kalam, Justice, The Superiority of Law, Trust, Sovereignty, Politics, Caliph.

Giriş

Kur'an-ı Kerim incelendiğinde var edici-yaratıcı egemenlik¹ ile dinsel egemenliğin² Allah'a, siyasî egemenliğin³ ise insana ait olduğu görülmektedir. Evreni ve içerisindeki her şeyi yoktan yaratan Allah, yeryüzünde siyasî egemenliği üstlenmek ve kullanmak üzere insanı görevlendirmiştir. Yaratan-yaratılan ilişkisi zemini göz önüne alındığında insanın bu noktada herhangi bir tercih hakkı yoktur. Kur'an'a göre insan, kendisine verilen görevi başarabilecek yüksek donanım sahibi, onurlu, şerefli ve değerli bir varlık olarak yaratılmıştır.⁴ Söz konusu özelliklerine uygun olarak yeryüzünde bireysel tercihlerini

¹ er-Rûm 30/8; ez-Zümer 39/5.

² el-A'raf 7/29; el-Yûnus 10/22; el-Lokmân 31/32.

³ en-Nisâ 4/58; el-Mâide, 5/42; es-Sa'd 38/26.

⁴ Bk. et-Tîn 95/4; el-Bakara 2/31; el-Mü'minûn 23/78; es-Secde 32/7-9; el-Ahzâb 33/72; el-Mülk 67/23. Bazı çalışmalarda "halife" kavramının yanlış yorumlandığı görülmektedir. Bu da insan cinsinin Allah'ın halifesi

gerçekleştirebilecek bir konumdadır. Bu da onun egemen, başka bir ifadeyle “halife” statüsüne sahip olduğunu ortaya koymaktadır.⁵ “Allah’ın insanı yeryüzünde halife olarak yaratıp, onu yeryüzünün imarına, düzenli ve güvenli bir toplumsal hayat içinde kimsenin hukukunu ihlâl etmeden yaşamaya memur etmesi, ona yetki ve sorumluluk vermesi, siyasî tercih ve iktidarın kaynağının da beşerî olmasını gerekli kılmaktadır. Aksi takdirde insanın ‘halife’ olarak yaratılmış olmasının anlamı ortadan kalkacaktır.”⁶ Şu halde Allah, toplumsal değişme konusunda insanı gerçek bir özne olarak değerlendirmekte ve ona “halife” sıfatını vererek sorumluluk yüklemektedir. Ayrıca Kur’an’da “halife” kelimesinin nekra/belirsiz ve çoğul halde, yani “helâif”/“hulefa” şeklinde geçmesi⁷ halifelik görevinin insan cinsinin tamamına verilmiş olduğunu semantik olarak da ortaya koymaktadır.⁸

Öyle anlaşılıyor ki, siyaset olgusunun öznesi insan olarak belirlenmiştir. Nitekim reel alana döndüğümüzde yönetici olmak, yönetim hakkını devretmek, yönetim şeklini belirlemek ve uygulamak yeri geldiğinde siyasi iktidarı eleştirmek ya da değiştirmenin de insan üzerinden gerçekleştiği açıkça görülebilmektedir. Kısacası siyasal alanda her şey insan tarafından belirlenmekte, insan tarafından uygulanmaktadır.⁹ Diğer taraftan Allah’ın insanı görevlendirmesi, insana verdiği değeri ve duyduğu güveni ortaya koymaktadır. Emanetin yüklenicisi durumundaki insan, görev alanında nüfuz ve otorite sahibi olmasının yanında, icat ve keşif gibi tüm güç ve yetkilere sahiptir. Ayrıca kendi egemenlik alanında, egemenliğini doğru bir şekilde kullanarak iş yapmakla ve bunun da hesabını vermekle yükümlüdür.¹⁰

İnsanın neden bu konuma layık görüldüğü sorusuna ise insanın evrendeki diğer varlıklardan farklı aynı zamanda ayrıcalıklı olarak, iyilik ve kötülük yapabilme olanağına sahip, akıl, irade ve sorumluluk sahibi, özgür bir varlık olmasıyla cevap verilebilir. Nitekim insanın yaratılıştaki fitratına yerleştirilen bu yapısal formlar, onun yeryüzünde siyasi egemenlik kurma ve yeryüzünü imar etme misyonunun da belirleyicisi ve gerçekleştiricisi olmaktadır. Tarihsel özelliğe sahip olan politik tasarımların meşruluk kaynağı, işte bu yapısal formlarda aranmalıdır. Bu durumda ortaya konan herhangi bir politik tasarım, insan aklına, iradesine, sorumluluğuna ve özgürlüğüne uygunluğu açısından değerlendirilebilir.¹¹ Ayrıca Kur’an’da insandan gerçekleştirilmesi beklenen “şûra”, “emaneti ehline verme”, “insanlar arasında adaletle hükmetme” gibi, aslında evrensel nitelikli yönetim ilkelerinin

olduğu şeklinde bir görüşünün ileri sürülmesine neden olmuştur. Bk. Hüseyin Atay, “Allah’ın Halifesi İnsan”, *AÜİFD*, 18 (1972), 74; Hasan Gümüšoğlu, *İslâm’da İmâmet ve Hilâfet* (İstanbul: Kayihan Yayınları, 1999), 22-25. Bu yaklaşımın yol açtığı sorun, “teokrasi” anlayışını çağırıştırmasıdır. Bk. Bernard Lewis, *İslâm’ın Siyasal Dili*, çev. Fatih Taşar (Kayseri: Rey Yayınları, 1992), 73. Ancak Kur’an’a göre insan Allah’ın değil, Allah insanın vekilidir. Bk. el-Âl-i İmrân 3/173; en-Nisâ 4/81, 132,171; el-En’am 6/102; el-Hüd 11/12; ez-Zümer 39/62; el-İsrâ 17/65; el-Ahzâb 33/3; el-Mümezzil 73/9. Doğrusu, Allah insan adına kararlar alır ve uygular. İnsan hiçbir biçimde, Allah’ı temsilen Allah adına siyasî egemenlik iddiasına bulunamaz. Burada Allah için iş yapmakla, Allah adına iş yapmak arasında fark olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Şu halde birey, dünyada yaptığı her işi kendi adına gerçekleştirmektedir.

⁵ Bk. el-Bakara 2/30; el-En’am 6/165; el-A’râf 7/69; el-Yûnus 10/14,73; en-Neml 27/62; el-Fâtır 35/39; es-Sâd 38/26.

⁶ Harun Özdemirci-Yaşar Çolak, *Din Siyaset Din Devlet İlişkileri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2001), 48.

⁷ el-En’am 6/165 el-A’râf 7/69,74; el-Yûnus 10/14,73; el-Fâtır 35/39; en-Neml 27/62.

⁸ Ahmet İnan, *Çağdaş Egemenlik Teorisi ile Kur’an’ın Hâkimiyet Kavramının Karşılaştırılması-Yeni Bir İslâm Siyâset Teorisine Giriş* (Ankara: Se-ba Ofset, 1999), 170.

⁹ Özdemirci-Çolak, *Din Siyaset Din Devlet İlişkileri*, 43.

¹⁰ Yaşar Ünal, *İnsan Egemenliğinin Teolojik Temelleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 141.

¹¹ Ünal, *İnsan Egemenliğinin Teolojik Temelleri*, 41.

varlığı ve bu ilkelere yapılan yoğun vurgu, bizi siyasî egemenliğin insana ait olduğu şeklindeki bir yargıya kolaylıkla ulaştırabilir. Şu halde insanın yeryüzündeki hâkimiyetini öne çıkaran yaklaşımların önemi açıktır. Ancak geleneksel Müslüman zihniyetinin, Allah'ın ontolojik hâkimiyetini siyasal alana kaydırıp, böylece Allah ile insan arasındaki dikey ilişkiyi yatay bir şekle dönüştürerek çok ciddi eksen kaymalarına sebep olduğunu burada ifade etmek gerekir. Nitekim Müslümanların siyasî tarihinde bununla ilgili pek çok örnek bulunabilir.¹² Bütün bunlar göze alındığında toplumsal yaşamı düzenleyen hukuk kurallarının tespitinde insan faktörünün göz ardı edilemeyeceği açıktır. Şu halde konunun daha iyi anlaşılabilmesi ve tutarlı birtakım yaklaşımların ortaya konulabilmesi için hukuk, hukuk-adalet ilişkisi vb. konuların ayrıntılı olarak ele alınması gerekmektedir.

1. Hukukun Tanımı

“Hukuk” tanımı güç olan bir kavramdır.¹³ Çünkü “hukuk” tarihsel ve toplumsal yapıdan doğar.¹⁴ Bu anlamda “hukuk”un birçok tanımının yapılması da tesadüf değildir. Arapça “hakk”ın çoğulu olan hukuk, insanların kanuna, ahlâk kurallarına, örf ve âdetlere bağlı olarak fiil ve hareket serbestliğini tanzim eden usûl ve kâideler¹⁵ anlamına gelmektedir. Türkçe sözlüklerdeki hukuk tanımı ise şu şekildedir: “*Toplumı düzenleyen ve devletin yaptırım gücünü belirleyen yasaların tümü.*”¹⁶ Bu tanımın ansiklopedilerdeki hukuk tanımlarıyla uyum arz ettiği görülmektedir.¹⁷ Genel hatlarıyla hukukun tanımı şöyle yapılabilir : “*Toplumun genel faydasını veya ortak iyiliğini sağlamak amacı ile kral veya parlamento, diktatör veya halk meclisi gibi şekli ne olursa olsun, yetkili makam tarafından konulmuş ve etkinliğini sağlamak için prensip itibarıyla müeyyilendirilmiş, bir sosyal hayat kuralıdır.*”¹⁸

Hukukun kaynağı meselesi de önemlidir. Zira hukuk bir toplumsal olgu olarak, bir yerden çıkmakta ya da kaynaklanmaktadır. Hukukun kaynağı konusunda esas itibarı ile üç görüş ileri sürülmektedir: Birincisine göre, hukukun kaynağı “üstün kudret”tir. İkincisine göre, hukuk kurallarının kaynağı “insan aklı”dır. Aklın koyduğu hukuk kuralları, kişiyi olduğu kadar devleti de bağlar. Üçüncüsüne göre ise kaynak ne devlet, ne de akıldır. Hukuk kurallarının yaratıcısı “toplum”dur. Toplum halinde yaşayan insanların düzensiz yaşamalarına imkân yoktur. “Toplumun olduğu her yerde bir düzen, yani bir hukuk vardır.” şeklindeki Latin özdeyişi bunu anlatır¹⁹.

¹² Ünal, *İnsan Egemenliğinin Teolojik Temelleri*, 11.

¹³ İsmail Killoğlu, *Ahlâk-Hukuk İlişkisi* (İstanbul: İFAV, 1988), 241; Ernest Hırş, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri* (Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, 1949), 27-28.

¹⁴ Killoğlu, *Ahlâk-Hukuk İlişkisi*, 247.

¹⁵ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 159.

¹⁶ *Türkçe Sözlük*, “Hukuk Maddesi” (Ankara: TDK, 1988), 1/654; *Türkçe Sözlük*, “Hukuk Maddesi” (Ankara: Dil Derneği Yayınları, 2005), 878; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (Ankara: Birlik Yayınları, 1982), 430.

¹⁷ Bk. *Ana Britannica*, “Hukuk Maddesi” (İstanbul: Ana Yayıncılık, 1988), 11/262; *Meydan Larousse*, “Hukuk Maddesi” (İstanbul: Meydan Gazetecilik Neşriyat, 1971), 6/46-47. Hukuk kelimesinin dikkat çeken diğer bir yönü ise, Türkçe’de, Arap dilbilgisi kurallarından farklı olarak, tekil anlamda da kullanılmasıdır diyor Göger, hukuku şu şekilde tanımlar: “*Hukuk, insanı toplumun bir ögesi olarak inceleyen sosyal bilimlerin bir dalıdır.*” Bk. Erdoğan Göger, *Hukuk Başlangıç Dersleri* (Ankara: AÜHF Yayınları, 1974), 6-7.

¹⁸ Göger, *Hukuk Başlangıç Dersleri*, 13; Şanal Görgün, *Hukukun Temel Kavramları* (Ankara: Verso Yayınları, 1991), 34-35.

¹⁹ Geniş bilgi için bk. Göger, *Hukuk Başlangıç Dersleri*, 12; Görgün, *Hukukun Temel Kavramları*, 34; Aydın Aybay-Rona Aybay, *Hukuka Giriş* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), 93. Ayrıca bk. Henry Levy Bruhl, *Hukuk Sosyolojisi*, çev. Hüsnü Dilli (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 39 vd.; Adnan Güriz, *Hukuk Başlangıcı* (Ankara: AÜHF Yayınları, 1986), 1; Ernest Hırş, *Pratik Hukukta Metod*, Genişletip Değiştirerek İşleyen: Volf Gernis (Ankara: AÜHF Yayınları, 1978), 12.

Görüldüğü üzere hukukun kaynağı, birbiriyle bağlantılı üç farklı alanla ilişkilendirilmiştir. Burada dikkat çeken şey ise toplum halinde yaşamak ve bunun organize bir şekilde gerçekleştirilmesinin zorunluluğunun²⁰ insanın var olması koşulundan sonra gelmesidir. Dahası, hukuk tarihi ve karşılaştırmalı hukuk bakımından araştırıldığı takdirde, evrende tek bir nizam yerine, birden çok düzenlerin, dolayısıyla çok sayıda “hukuk” anlayışlarının olduğu görülür. Toplum içindeki hayat kuralları ve yaşam koşullarının doğurduğu şartlar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan çıkar ilişkileri, yer ve zamana göre değişir. Bu yüzden edebî, her yerde mutlak surette geçerli olan, içerik bakımından değişmez bir hukuk yoktur.²¹ Her hukuk sistemi yalnız konu ve tasnif bakımından değil, aynı zamanda ana kavramlar ve terminoloji bakımından da çok farklıdır.²² Öyle görünüyor ki hayat, özgürlük ve mülkiyet gibi unsurlar insanlar yasalar yaptığı için var değildir. Aksine, ezelden beri var olan bu unsurların kendisi insanı hukuk yapmaya sevk etmiştir. O halde hukuk nedir? sorusuna kısaca “hukuk” bireyin meşru savunma hakkının kolektif organizasyonudur²³ şeklinde cevap verilebilir.

İnsan toplum içindeki ilişkilere sadece uyan biri değil, aynı zamanda söz konusu ilişkilerin kurallarını oluşturan, uygulayan ve değiştiren bir varlıktır. İnsan toplumları tarih içinde genel olarak daha iyiye, daha ileriye doğru sürekli bir gelişme göstermektedir. Nitekim insanlık tarihi bir anlamda bu gelişmenin sağlanması daha adil, insanlara daha çok mutluluk getirecek bir toplum düzenine ulaşılması için harcanan çabaların, girişilen savaşların tarihidir.²⁴ İnsanlar bir toplum içinde birlikte yaşadıkları zaman bilinçlerinde belli bir davranışın “hakk” ya da “iyi”, bir başka davranışın ise haksız ya da kötü olduğuna ve bu davranışlara karşı bir tepkide bulunmasının gerekliliğine ilişkin bir tasarım meydana gelir. Buna göre doğru davranışa iyi bir karşılıkta bulunulması, kötü davranışın ise cezalandırılması öngörülür. Şu halde hukuk, insanın doğal olayları ve özellikle doğal davranışları, kısaca “olan”ı olduğu gibi kabul etmeyen değerlendirici tinsel yanının bir ürünü olarak meydana gelmiş ve bu yolla insan olanın karşısına başka bir dünyayı, insanî bir dünyayı biçimlendiren “olması gereken”i dikmiştir. Gerçekten de insan, yaratıcı çabasında ne denli dış şartlarla belirlenmiş olursa olsun, bir tinsel yapının içeriği ile onu belirleyen her dış koşul arasında mutlaka insanın tinsel yanının etkisi bulunur ve onun izlediği amaçlar yer alır.²⁵

²⁰ Bk. Killoğlu, *Ahlâk-Hukuk İlişkisi*, 234; Muhammed Said, el-Aşmavi, *İslâm'a Karşı İslamcılık*, çev. Sibel Özbudun (İstanbul: Milliyet Yayıncılık, 1993), 18; Bertrand Russell, *İktidar*, çev. Mete Ergin (İstanbul: Sabah Gazetesi Yayınları, 1990), 208; Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, çev. Şelale Başar (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979), 5; Aybay, Aydın-Rona, *Hukuka Giriş*, 4; Murtaza Mutahhari, *Tarih ve Toplum*, çev. Cengiz Şişman (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1991), 11-12 vd.

²¹ Hırş, *Pratik Hukukta Metod*, 12-13.

²² Hırş, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, 27-28. “Hukuk normları doğaları itibarıyla yerel ve geçici olduklarına göre, Allah genellikle ayrıntıları düzenleme görevini ve gerektiğinde değiştirmeye karar verme özgürlüğünü her ülke ve çağın gereklerine göre insanlara bırakmıştır.” Aşmavi, *İslâm'a Karşı İslamcılık*, 107.

²³ Frederic Bastiat, *Hukuk*, çev. Yıldırım Arsan (Ankara: Liberte Yayınları, 2003), 1; Ayrıca bk. A. Şeref Gözübüyük, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları* (Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1973), 6-7; Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı Dersleri* (Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1959), 12; Recai Galip Okandan, *Hukuk Tarihi Dersleri* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1951), 1; Adnan Güriz, *Hukuk Başlangıcı* (Ankara: AÜHF Yayınları, 1986), 1; Abdülhak Kemal Yörük, *Hukukun Umûmî Prensipleri* (İstanbul: İÜHFY, 1949), 8 vd; Meydan Larousse, “Hukuk Maddesi”, 6/47.

²⁴ Aybay, Aydın-Rona, *Hukuka Giriş*, 6-7.

²⁵ Vecdi Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları* (İstanbul: Filiz Kitabevi, ty.), 41-42.

2. Adalet-Hukuk İlişkisi

Siyaset felsefesinde açıklanması en zor kavramlardan biri olan adalet, esas itibarıyla, çatışan talepleri çözmek suretiyle²⁶ dünyayı tüm bireyler için daha iyi ve yaşanabilir bir yer haline getirmeyi amaçlayan önemli ve evrensel bir kavramdır.²⁷ “Bu idealin gerçekleşebilmesi için her zaman siyasetle birlikte düşünülmüş, adaletin toplumda yerleşebilmesi için de ahlaktan ve uygulamalı ahlak olarak görülen siyasetten istifade edilmeye çalışılmıştır. Özgürlük, eşitlik, kardeşlik, sınıfsız toplum, güçlü devlet vb. bütün siyasi hedeflerin nihai amacı, toplumda adaleti tesis etmektir. Bu amaca ulaşabilmek için savaşlar, ihtilaller, soykırımlar bile yapılması göze alınmıştır.”²⁸ Tarihsel süreçte siyaset, iktisat, sosyal hayat, kültür, eğitim, hukuk vb. birçok alanda genel-geçerli bir kavram olan adalet hakkında, Platon’dan beri birçok görüş ileri sürülmesine rağmen bir fikir birliğine varıldığını söylemek güçtür. Adaletin amacı, bireysel ve toplumsal dengenin sağlanması, korunması ve sürdürülmesidir. İslâm düşüncesinde de adalet asıl olup; hukuk, esas itibarıyla adaletin vasıtasıdır. Bu yüzden adalet üzerinde hassasiyetle durulmuş, “Adalet mülkün temelidir.” ilkesi öne çıkarılarak adaletin sağlanması ve sürdürülmesi, mutluluk, barış ve sükûn içinde yaşamının temel şartı sayılmıştır.²⁹

Adalet, önemine binaen olsa gerek, kutsal kitabımız Kur’an-ı Kerim’in de üzerinde en çok durduğu kavramlar arasında yer almaktadır. Zira bireysel hakların yok sayıldığı, başka bir ifadeyle adaletin olmadığı toplumların varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Adalet, bir toplumun var olmasının yanında söz konusu varlığını rahatlık, güven ve huzur içerisinde sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesinin olmazsa olmazı ve yaşamın her alanında geçerli bir ilkesidir. Bu yönleriyle adalet, bir toplumu ayakta tutan, insanlar arası ilişkilerde dengeyi sağlayan, toplum içerisindeki kutuplaşmaları engelleyen en önemli unsur olmaktadır.³⁰

Doğrusu, İslâm düşüncesinde de adalet asıl olup hukuk, esas itibarıyla adaletin vasıtasıdır. Ayrıca hukuk sisteminin sıradan bireyler tarafından değil, siyasi erk tarafından yetki verilen kurumlarca yürütülmesi gerekir. Aksi takdirde keyfi veya heva kaynaklı uygulamalar, adalet yerine zulüm ve sıkıntı üretecektir.

Kur’an’ın toplum anlayışının özünde, adaleti temin edecek ve bütün insanların haklarını koruyacak, hukukun üstünlüğüne bağlı bir yönetimin kurulması hedefi bulunmaktadır.³¹ Bu sebeple Hz. Peygamber’in tebliğ ettiği İslam Dini’nin en önemli hedeflerinden biri, gönderildiği toplumda kabile sistemi üzerine kurulu asabiyyet/soy esaslı sosyal yapılanmadan, hukukun üstünlüğüne dayalı devlet nizamına geçişi temin etmek

²⁶ Bk. David Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir*, çev. Mehmet Morali (İstanbul: Metis Yayınları, 2013), 94

²⁷ Bk. David Miller, “Adalet”, *Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi I* içinde, haz. David Miller vdğr., çev. Bülent Peker ve Nevzat Kırac (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994), 17-19.

²⁸ İsmail Safi, “Adalet ve Siyaset İlişkisi Üzerine”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (2018), 63,65.

²⁹ Safi, “Adalet ve Siyaset İlişkisi Üzerine”, 68.

³⁰ “Şüphesiz Allah, size emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emrediyor...” (en-Nîsa 4/58.) anlamındaki ifadeler, adaletin bu işlevlerini ortaya koymaktadır. Adaletin tesisi dahil her işin ehline verilmesi temel esastır. Öyleyse Müslümanların kurması gereken siyasî sistem, ehliyet ve adalet temellerine dayanmalıdır.

³¹ Ünal, *İnsan Egemenliğinin Teolojik Temelleri*, 133. Ersöz’ün de ifade ettiği şekliyle Kur’an, gücün değil, hakkın ve hukukun üstün tutulduğu bir sistemi ve toplumu öngörür. Bk. Resul Ersöz, “Kur’an’a Göre “Hakk” ve “Adalet” Kavramları Bağlamında İslâm Toplumunun İctimâî Değerleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/2 (2016), 4.

olmuştur.³² Nitekim Mekke'den Medine'ye geçişle birlikte vahyin içeriğinde de bu doğrultuda bir farklılaşma gerçekleşmiştir. Zira Hz. Peygamber'in Mekke'de insanlara yaptığı çağrı siyasî bir iddia ya da politik bir kaygı içermiyordu.³³ Ancak hicretten sonra gerçekleşen Medine sürecinde, Müslümanların sayısının artması ve gayr-i müslim unsurların katılımı, bunun sonucunda da işin içerisine siyasi meselelerin dahil olmasıyla devletleşme sürecine girildi.³⁴ Bu yüzden Mekke Dönemi'nde daha çok inanç ilkelerini oluşturma amacına yönelik gelen ayetlerin yerini, Medine Dönemi'nde insanlar arasında adaletin tesisi amacıyla hukuk kurallarına dönük, muamelat içerikli ayetlerin aldığı görülmektedir.

İslam Dini; yaratılma açısından insanlar arasında bir fark olmadığını ortaya koyduğu gibi adaletin herkese objektif olarak uygulanmasını öne çıkarmıştır.³⁵ Bu sebeple Yüce Allah keyfi davranmayı elçisine bile yasaklarken,³⁶ müminlerden de en yakınları için dahi olsa adaletten taviz vermemelerini istemiştir: *"Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa zengin veya fakir de olsa -ki Allah onlara daha yakındır- Allah için şahitlik ederek adaleti titizlikle ayakta tutun. Adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer çarpıtırsanız veya aldırış etmezseniz doğrusu, Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*³⁷ Burada çok net ifadelerle "haksız dahi olsa akrabayı koru" şeklinde formüle edilen cahiliye zihniyetinden ve koyu taassuptan uzak durulmasına dönük bir göndermenin varlığı anlaşılmaktadır.³⁸ Yine başka bir ayette soyca yakınlığın adaleti engellememesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır: *"Akrabanız da olsa konuştuğunuz zaman adil olun. Allah'a verdiğiniz sözü tutun. Allah bunları size öğüt alıp düşünesiniz diye anlatmaktadır."*³⁹ İnsanlar, haksız dahi olsalar genellikle yakınlarını kayırdıkları için ayette özellikle "akraba" vurgusu yapılmıştır.⁴⁰ Böylece Yüce Allah haksız oldukları durumlarda akrabasının kollanmasına asla izin vermemiştir. Bu yüzden Hz. Muhammed, Cahiliye Dönemi'nin toplumsal yaşantısında geçerli bir ilkesi olan "Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et!" şeklindeki atasözünü "Kardeşin mazlum ise ona yardım et, zalim ise onu

³² İhsan Nass, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye ve Eseruhâ fi'ş-Şi'ri'l-Emeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Yakaza, 1964), 173-174. Ayrıca İslam, bizzatî kendisi kabileciliğe, organize sosyal adaletsizliklere ve kralların mutlak hükümlerine karşı büyük bir sosyal ve ekonomik ayaklanmadır. Bk. Manzaruddin Ahmed, "Kur'an'da Anahtar Siyasî Kavramlar", *İslâm'da Siyâset Düşüncesi*, çev. Kâzım Güleçyüz (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 98-99. Allah'ın istediği adaletin merkezinde ve temelinde yer alan Kur'an, sadece adaletin sınırlarını çizmekle kalmamış aynı zamanda insanların değer yargılarını yeniden yapılandırmış ve adeta orijinal bir değerler hiyerarşisi oluşturmuştur. Bu yeni sistemde kişinin hemcinslerini de kendisine denk kabul etmesi istenmiştir. İnsanların kendilerini yasaların ve diğer insanların üstünde görmeleri yasaklanmıştır. Bk. Harun Savut, "Hikmet ve Fıtrat Ekseninde Adaletin Temelleri", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/11 (2014), 462.

³³ Bk. Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası* (Ankara: Pozitif Matbaacılık, 2001), 22. Mekke'deki tebliğ daha çok inanç ve ahlak sahasındaydı. Mekke'de, teşriî hükümler hem az, hem de umumî bir karakter arz etmektedir. Bk. Hayrettin Karaman, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1989), 55.

³⁴ Ünal, "Hz. Muhammed ve Siyaseti", 109.

³⁵ Bk. Recep Şentürk- Kadir Canatan, "İrkçılık", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1999), 19/126.

³⁶ en-Nîsa 4/105.

³⁷ en-Nîsa 4/135.

³⁸ Bk. Muhammed b. et-Tâhir İbn Aşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tunûsiyye li'n-Neşr, 1984), 5/ 224-228.

³⁹ el-En'am 6/152.

⁴⁰ Zira bunun tersi bir tercih ortaya koymak, ancak oldukça yüksek bir olgunluğun ve cesaretin eseri olabilir ki sonuçta insanın ulaşması beklenen seviye budur.

zulmetmekten alıkoy!"⁴¹ şeklinde değiştirmiştir. Böylece her iki durumu da Müslümanın faydasına olacak bir şekle dönüştürmüştür. Şu halde şartlar ne olursa olsun insanlar arasında adaletle hüküm vermek ve böylece hukukun üstünlüğünü sağlamak, İslam'ın açık emridir.⁴² Allah'ın insanları dünyada yaptıklarından ötürü hesaba çekerek, eylemlerin karşılığını pür adaletle tastamam vereceği şeklindeki vaadi,⁴³ ahiret inancının diğer konularda olduğu gibi insanların adaletli olmasında da etkili bir motivasyon kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır.

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de *"Ey iman edenler! Allah için adaleti ayakta tutan şahitler olun. Bir topluluğa olan öfkeniz sizi haksızlık yapmaya sevk etmesin. Adaletli olun! Bu saygın olmaya daha çok yaşarız. Allah'a saygılı olun. Doğrusu, Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."*⁴⁴ buyurmakta, bir topluluğa karşı hissedilen kin ve düşmanlığın dahi adaletsizliğe sebep olmasına izin vermemektedir. Şu halde hiçbir şey adaletsizlik yapmaya gerekçe olamaz. Adaletin tesisi görevi ise mü'minlere yüklenmiştir. Doğrusu mü'minlerin bu sorumluluğu hakkıyla yerine getirebilmek için önce kendilerinin dürüst ve adaletli olmaları gerekmektedir.⁴⁵ Ancak bundan sonra başka toplumlara adaletin ne olduğu ve tatbikatının nasıl gerçekleştirileceği konusunda örneklik teşkil etmeleri mümkün olacaktır. *"Allah'ın sizinle, düşmanlık gösterdiğiniz kimseler arasında bir sevgi yaratması mümkündür. Allah güçlüdür, bağışlayandır, acıyandır. Allah, din uğrunda sizinle savaşmayan, sizi yurdunuzdan çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızı ve onlara karşı adil davranmanızı yasaklamaz; doğrusu, Allah adaletli olanları sever."*⁴⁶ şeklindeki ifadeler ise çitayı daha da yükseltmiş, aynı inanca mensup olmayan kimseler için dahi, adaletten sapmamak gerektiğini ortaya koymuştur. Bu ayrıca sosyal barışın ve birlikte yaşama kültürünün de en güçlü teminatıdır.⁴⁷ Böylece Allah'ın istediği adaletin objektif olduğu ve

⁴¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, nşr. Muhammed Zuheyr en-Nâsır (Beyrut: Dârü Tavki'n-Necât, 1422), "Mezâlim", 4; "İkrâh", 6.

⁴² en-Nîsa 4/3, 58, 152; el-Mâide 5/8; el-A'râf 7/28-29; en-Nahl 16/76, 90; el-Hadîd 57/25. Nitekim Hz. Peygamber de uygulamalarında her zaman adaleti ve hukukun üstünlüğünü ön plana çıkaran, bundan asla taviz vermeyen bir tutum izlemiştir. Meşhur hadis kaynaklarında geçen bir rivayete göre Mahzumoğulları kabilesine mensup bir kadın hırsızlık yapmış ve ailenin ileri gelenleri suçu affetmesi için Hz. Peygamber'in çok sevdiği, oğlu gibi gördüğü bu yüzden de kıramayacağını düşündükleri Zeyd b. Sabit'in oğlu Üsame'yi araya koymuşlardı. Ancak buna rağmen Peygamberimiz, "Sizden önceki insanların helâk olmalarının sebebi, aralarında ileri gelen (zengin) kimseler hırsızlık yapınca suçun cezasını vermeyip zayıf (ve fakir) kimseler hırsızlık yapınca ceza uygulamalarıdır. Bu canı bu tende tutan (Allah)a yemin ederim ki Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık yapsa, onun da elini keserdim!" diyerek net bir tavır koymuş ve Fatıma isimli kadına cezası uygulanmıştı. Rivayet için bkz. el-Buhârî, "hudûd", 11, 12; Ebû'l Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyri el-Müslim, *es-Sahîh*, (Beyrut: İhyau't-Tursi'l-Arabi, t.y.), "Hudûd, 8.9.

⁴³ ez-Zilzâl 99/7-8; el-Enbiyâ 21/47.

⁴⁴ el-Mâide 5/8.

⁴⁵ el-Hûd 11/112.

⁴⁶ el-Mümtehhine 60/7-8.

⁴⁷ Bardakoğlu bu konuda günümüzü de ilgilendiren şu önemli tespitleri yapmaktadır: "İslam Dini'nin en temel ahlaki ve hukuki ilkelerinden biri olan 'karşılıklılık', bir başka deyişle 'mütekabiliyet' ilkesi, sosyal barışın ve birlikte yaşamanın ipuçlarını içinde barındırır. İnanç alanında iyiliklerin karşılığını bulması, ekonomik alanda sözleşmelere titizlikle uyma, beşeri ilişkilerde temel bir ahlaki prensip olarak kişinin başkalarına, kendine davranılmasını istediği şekilde davranmasının gereği gibi hususların hepsi, bu temel ilkenin farklı birer tezahürüdür. Hatta bazı noktalarda ilk bakışta tek taraflı gibi görülebilecek pratikler bile, özünde bu ilkeye dayanmaktadır. Mesela 'komşuya iyilik' tüm komşular için gerekli olması sebebiyle mütekabiliyeti zorunlu olarak gerektirir. Hz. Peygamber, maruz kaldığı zorluklar ve gördüğü eziyetler karşısında Mekkelilere, *'Sizin dininiz size, benim dinim bana.'* (el-Kafirûn 109/6.) şeklindeki ayetle cevap vererek inanç düzeyindeki farklılıkların varlığına işaret etmekteydi. Bu durumun ilahi maksat kapsamında olduğunun göstergesi ise *'...Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı...'* (el-Mâide 5/48) şeklindeki ayettir. Karşılıklılık ilkesine dayalı olarak din özgürlüğünü teminat altına alan ve toplumda barışı besleyen diğer bir örnek, başka

evrensel nitelikler taşıdığı söylenebilir. Zira Allah'ın insanlara gönderdiği vahyi de tıpkı pek çok yerde öne çıkardığı adalet anlayışı gibi evrenseldir.

Hukukun amacı adaletin sağlanmasıdır. Çünkü adaletin olduğu yerde zulüm olmaz. Bunun içindir ki Aristo adaleti yalnız herhangi bir fazilet değil; fakat bütün hayata hâkim olan en yüksek fazilet olarak kabul etmiştir.⁴⁸

Adalet temelde ahlâkî bir kavramdır. O, erdem anlamında kişisel bir özelliği deyimler. Öznel ve nesnel olarak iki başlıkta incelenebilir. Buna göre öznel adalet, adaleti gerçekleştirmeye yönelmiş bir zihniyet ve tutum olarak, adalet severlikten başka bir şey değildir.

Erdem olan öznel adaletin dışında ve ondan önce, nesnel bir adalet kavramı vardır. Nesnel adalet, artık kişinin bir özelliğini değil, onun bu karakter özelliğine uygun olarak somut durumlarda gerçekleştireceği, ilişki biçiminin bir özelliğini ifade eder. İşte hukuk alanında hukukî değer olarak söz konusu olan adalet de, nesnel anlamda adalettir. Çünkü hukuk, insanlar arası ilişkileri biçimlendiren, onlara görünür ve algılanabilir bir düzen veren, bu amaca yönelen normlar bütünüdür.⁴⁹

Hukukun tekrar adalete yönelen, onu kendi normları içeriğinde yansıtan ve yansıtması gereken bir kurallar bütünü olduğu göz önüne alınmaktadır. Çünkü yaşadığı gerçeklik dünyasında insan ilişkilerinde de bir değerlendirme yapan insan, bu değerlendirmesinin mantıken zorunlu ölçüsü olarak adaleti istemektedir. Yani hukuk, insanın değerlendirici niteliğinden dolayı, toplumdaki olay ve ilişkilere adalet ölçüsünü uygulamaktadır. Bu nedenle adalete yönelmeyen bir hukuk anlamsızdır.⁵⁰

Adaletin amaççı karakteri, insanı adaleti gerçekleştirmeye yöneltir. Bu bakımdan adaletteki formalizm dinamiktir. Adaleti gerçekleştirecek olan da insandır. Bu durumda biçimsel adaletin amacı, insanın iradî kararlarında ve ilişkilerinde içeriğe kavuşur ve oluşur.⁵¹ Böylelikle adalet ancak toplumsal yaşamda gündeme gelebilir. Toplumsal yaşam ise insan için kaçınılmazdır.⁵² Kur'an'ın insan toplumlarının yönetimine ilişkin yaklaşımının temelinde fitne ve kargaşanın karşıtı anlamında toplumsal düzen fikri yatmaktadır. Nitekim bu, Kur'an'da meleklerin dile getirmesi ile vurgulanmaktadır.⁵³

Kur'an'ın, toplum anlayışının özünde adaleti temin edecek ve bütün insanların haklarını koruyacak, hukukun üstünlüğüne bağlı bir yönetimin kurulması hedefi bulunmaktadır. Kur'an devlet, iktidar ve iktidarın kullanılması hususunda en genel ve en evrensel prensipler önermekle yetinmiştir. Şu halde Kur'an'ın öngördüğü sisteme, çağımızın ifadesiyle "Hukuk Devleti" diyebiliriz. Kur'an yöneticilerinden de hukuka riayet etmelerini istemektedir: *"Ey inananlar, Allah için adaleti ayakta tutup gözeten şahitler olun.*

dinlerin tanrılarına hakaret etmenin yasaklanması ile ilgilidir. Kur'an-ı Kerim'de Allah, Müslümanlardan diğer inanç mensuplarının kutsallarına kötü sözler sarf etmemelerini ister. Kur'an'da yer alan, *'Onların Allah dışında tanrı diye taptıklarına sövmeyin ki, sonra onlar da size olan düşmanlıklarından dolayı bilmeden Allah'a sövmesinler; çünkü biz her topluma yaptıkları işleri güzel göstermişizdir. Ancak, daha sonra onların dönüşleri Rablerine olacaktır, O zaman Rableri, onlara yaptıklarını bildirecektir.'* (el-En'am, 6/108.) anlamındaki ifadeler bu tespitlerle son derece uyumludur." Bk. Ali Bardakoğlu, "Birlikte Yaşama İrade ve Ahlakının Dini Temelleri", *Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı* (Ankara: DİB Yayınları, 1. Baskı, 2015), 19.

⁴⁸ Hırş, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, 317.

⁴⁹ Bk. Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, 126.

⁵⁰ Bk. Killoğlu, İsmail, *Ahlâk-Hukuk İlişkisi*, 270.

⁵¹ Killoğlu, *Ahlâk-Hukuk İlişkisi*, 279.

⁵² Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, 162.

⁵³ el-Bakara 2/30 217; el-Enfal 8/30.

*Bir topluluğa olan öfkeniz sizi haksızlık yapmaya sevk etmesin. Adil olun...*⁵⁴, *“Ey iman edenler, kendiniz, ana-babanız ve yakınlarınız aleyhine de olsa Allah için adaleti gözetin.”*⁵⁵ Kur’an icra organının faaliyet alanının, belli ölçüler dâhilinde olmasını istemektedir. Hukuk Devleti ise, devlet faaliyetlerinin takdiri kaidelere değil, hukukî kaidelere tâbi olmasıdır.⁵⁶ Kısaca Kur’an hukukun üstünlüğü esasını savunmaktadır.⁵⁷ Hukuku çiğneyerek, sınırı aşmak, iktidarı kaybetme nedenidir.⁵⁸ Adaletin sağlanması için “hukukun üstünlüğü” ilkesine riayet şarttır. Keyfî veya heva ile yapılacak yönetimler adaleti sağlayamaz.

Hukuk devleti “önceden belirlenmiş hukuk kaidelerine devletin de uyması”⁵⁹ ise, bunu ilk olarak İslâm tesis etmiş demektir.⁶⁰ Hukuk devleti olmak, insanı egemen olmaktan çıkarmaz. Sadece sistemli bir egemenlik anlayışı getirir. Dahası bir devletin rejim biçimi ile hukuk devleti olması arasında da “ayrılmaz” bir ilişki yoktur. Laik bir devlette, “din”e dayandığını iddia eden bir devlet de veya demokratik olan bir devlet de ya da olmayan da hukuk devleti olabilir.⁶¹

Burada Kur’an’ı Allah’ın sözlerinden oluşan bir “anayasa” olarak gören zihniyetten de söz etmek gerekir. Bazı yazarlara göre “Anayasa Kur’an Olmalıdır” sloganı Kur’an’a açık bir saygısızlıktır.⁶² Çünkü anayasa toplumdaki topluma değişen bir belgedir. Devlet sayısı kadar anayasa vardır. Bugüne kadar olduğu gibi bu gerçek, bundan sonra da devam edecektir. Kur’an, tüm insanlığın ufuk kitabı olarak anayasalara ruh verecektir. Kur’an anayasaların anayasasıdır. Ona, “anayasalara ufuk ve ışık veren kitap” denilebilir fakat anayasa denilemez. Böyle bir ifade Kur’an’ı küçültülmüş olur.⁶³

Doğrusu, *“Kur’an bir hukuk kitabı değildir.”* Zira Kur’an’da hukukla ilgili ayetler yer almasına rağmen, bunların hukuk ifade edebilmesi için, hukuk alanına taşınması, hukuk diline tercüme edilmesi, hukuk mantığı ve içinde yaşanan gerçeklikle yoğrulmuş hukuk kalıplarına dökülmesi gerekmektedir. Bu bakımdan, İslâm Hukuku beşerî bir hukuktur. İslâm adaletin tesisi için, hukukun üstünlüğünü bir zorunluluk olarak görür. Kur’an’ın muhatabı, toplumda mevcut olan herhangi bir kurum değil, bireydir. Hukukla ilgili ayetlerden birey öncelikle “öğüt” olarak yararlanır; ona dayalı fikir üretir, değerler üretir. Müeyyidelerin uygulanması bireyin işi değildir. Ceza bireyler tarafından değil, hukukla ilgili kurumlar tarafından belirlenir, tatbik edilir. Aksi takdirde, toplumda kargaşa ve anarşi çıkar; hukuktan söz edilemez.⁶⁴

Müslümanların tarihi incelendiğinde Allah’ın “varlıksal egemenlik” alanı ile insanın “siyasî egemenlik” alanlarının birbirine karıştırıldığı görülmektedir. Nitekim *“Kim Allah’ın*

⁵⁴ el-Mâide 5/8.

⁵⁵ en-Nîsa 4/135. Ayrıca bk. en-Nîsa 4/58, 105; el-Mâide 5/2,48; el-Yûnus 10/47; es-Sâd 38/26.

⁵⁶ A. Şeref Gözübüyük, *Türkiye’nin İdarî Yapısı* (Ankara: S Yayınları, 1974), 16.

⁵⁷ Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 9. Ayrıca bk. Niyazi Kahveci, *İslâm Siyaset Düşüncesi* (Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1996), 62-63; Hüseyin Hatemi, *Hukuk Devleti Öğretisi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1989), 244-245, 254, 276-277; Harun Han Şirvanî, *İslâm’da Siyasî Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar*, çev. Kemal Kuşçu (Ankara: Nur Yayınları, 1965), 42-45.

⁵⁸ en-Nîsâ 4/5.

⁵⁹ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1982), 1/73.

⁶⁰ Yumni Sezen, “Osmanlı’da Din-Devlet İlişkilerinin Teorik ve Teolojik Bağlarıyla Uyumu”, *Osmanlı* (Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, 1999), 6/ 43-55.

⁶¹ Hatemi, *Hukuk Devleti Öğretisi*, 264, 274, 325 vd.

⁶² Yaşar Nuri Öztürk, *İslâm Nasıl Yozlaştırıldı* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 13. Baskı, 2001), 263.

⁶³ Öztürk, *İslâm Nasıl Yozlaştırıldı*, 263. Krş. Hatemi, *Hukuk Devleti Öğretisi*, 264.

⁶⁴ Hasan Onat, “İslâm’da Yeniden Yapılanma Üzerine”, *AÜİFD* 39/2 (1999), 207.

indirdiği ile hüküm vermezse, işte onlar inkârcılardır"⁶⁵, "*Hâkimiyet Allah'ındır*"⁶⁶ şeklindeki ayetlerin anlaşılmasında ciddi kaymalar olmuştur. Gerçekte, Allah'ın hâkimiyeti öğretisinin, İslâm'la hiçbir ilişkisi yoktur. Bu öğreti ilk kez Eski Mısır'da ortaya çıkmıştır. "*Hâkimiyet Allah'ındır*" ayetinden siyasal hâkimiyet çıkarmak oldukça yanlıştır. Bu düşüncenin referansı İslâm değildir. Çünkü İslâm'da Allah'ın yeryüzüne inmesi şeklinde bir anlayışa yer yoktur. Allah'ın insanlar arasında hüküm vermesi ise, ahirette gerçekleşecektir.⁶⁷

Bugün siyasal anlamda sıkça kullanılan, "*Hüküm ancak Allah'ındır.*"⁶⁸ ifadesinde kullanılan fiil, Allah'a izafe edilmiştir. Bu ayetlerin hiçbirinin bağlamı, hukukî yasama veya siyasi alanla ilgili değildir. Ayetler dikkatle tetkik edilirse, 'İlâhî ahlâkî yasallığı' yani "Sünnetullah"ı ifade ettikleri anlaşılır. Ayetleri bu muhtevasından çıkarıp, siyasî bağlamda yanlış olarak ilk defa kullananlar Haricîlerdir. Bundan dolayı Hz.Ali "*söz doğru fakat kastedilen şey bâtil*" demiştir⁶⁹.

Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenlerin kâfirler olduğunu bildiren ayetlerin, "Allah'ın hükümlerini uygulama" olarak anlaşılması, Kur'an'ın bütünlüğüyle de çelişmektedir. Çünkü bu takdirde amel imanın vazgeçilmez bir parçası olmakta, amelde herhangi bir eksiklik, imanı ortadan kaldırmaktadır. Bir günah işleyen dinden çıkmaktadır.⁷⁰ Bu ise "haricî" zihniyetin bir yansıması olup Ehl-i Sünnet alimlerinin iman-amel ilişkisinde asla kabul etmediği bir yaklaşımdır.

Burada Allah'ın hükmü dışında bir hüküm var mı? sorusu akla geliyor. "*Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyen*" mealindeki ayetlerde hüküm çıkarma, hükmetme, insana havale edilmiştir. Hükmedilecek esas kaynak, hükmün hammaddesi, Allah'ın indirdiğidir. Kul en iyi hükmü bununla yakalamaya, elde etmeye çalışacaktır.⁷¹

Allah mutlak hâkim ve "hâkim" vasfıyla hükmedenlerin en üstünüdür. Çoğul olarak hâkimler kullanılarak Allah'ın bunların en hâkimi oluşunun ifadesi⁷², Allah dışındaki varlıkların da hükmedebileceklerini anlatmaktadır. Allah'ın "el-Hakem" sıfatıyla gönderdiği Kur'an hükümleri, insanlar arasında, sosyal hadiselerde oluşan ihtilaf ve çözüm bekleyen problemlere çözüm önerileridir. Hesap gününde de, iman eden ve etmeyenler arasındaki ihtilafın çözümünde de Allah'ın hükmü geçerli olacaktır.⁷³

Yine "*Kim Allah'ın hükmüyle hükmetmezse*"⁷⁴ mealindeki ayeti, 'kim hak ve hakkaniyet ilkesini gözetmez ise' şeklinde anlamak icap etmektedir.⁷⁵ Nitekim ayette asıl önemli olanın

⁶⁵ el-Mâide 5/55.

⁶⁶ el-Yusuf 12/40,67. Krş. el-Kasas 28/70,88; el-Hacc 22/56, 69; en-Nisâ 4/141; el-Mü'min 40/48; en-Nahl 16/124; el-Bakara 2/113; elÂl-i İmrân 3/55-56; el-Enbiyâ 21 /112; el-Mâide 5/1, 50; Yûnus 10/109.

⁶⁷ el-Mâide 5/46-48

⁶⁸ el-En'am 6/57, 62; el-Yusuf 12/40, 67.

⁶⁹ Bk. Hz. Ali, *Nechü'l-Belâğa (Hz.Ali'nin Konuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri)*, der. eş-Şerîf er-Râdi, Ebu'l- Hasan Muhammed b. el-Hüseyin b. Musa el- Musevi, çev. Prof. Dr. Adnan Demircan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Baskı, 2007), 62; Nasr b. Muhazim el-Minkari, *Vak'atu Sıffin*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, (Kahire: el-Müessetü'l-Arabiyye, 1382), 489; Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerîm eş-Şehristânî, *Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal*, thk. M. Fethullah Bederan (Kahire:Matba'at Ezher, 1947), 1/201.

⁷⁰ M. Zeki İşcan, *Siyasal İslâm* (Erzurum: Eker Yayınları, 2002), 93.

⁷¹ A. Bülent Ünal, *İlk Devir İslâm Düşüncesinde Hâkimiyet Kavramı ve Tezahürleri* (İzmir: 9 Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 47.

⁷² el-Yûnus 10/109; et-Tîn 95/8.

⁷³ eş-Şûrâ 42/10; en-Nahl 16/124; el-Hacc 22/56,69; en-Nisâ 4/141; Bakara/113; el-Enbiyâ 21/112; Âl-i İmrân 3/55-56; el-Mü'min 40/48. Ayrıca bk. Ünal, *İlk Devir İslâm Düşüncesinde Hâkimiyet Kavramı*, 142.

⁷⁴ el-Mâide 5/44.

⁷⁵ İşcan, *Siyasal İslâm*, 93.

'hükmetme'nin insana izâfe edilmesidir. Hükmetme amel etme değil, Kur'an'ın öncüllerinden hareket etmek sûretiyle, yeni hükümlere varma, sonuca ulaşmadır.⁷⁶

Burada bir hususu daha hatırlatmak yerinde olacaktır. Birey egemenliğine dayanan iktidar anlayışı ideal bir yönetim tarzı olmasına rağmen, tüm sorunların çözüleceği bir sistem anlamına gelmez. Bireyler egemenliklerini devrettikten sonra, yine birey olarak aldıkları bazı kararları hukukun kendilerine tanıdığı sınırların ve özgürlüklerin dışına çıkarak gerçekleştirmeye kalkarlarsa, bunun sonucunda kaos ortaya çıkar. O halde gerek hukuk kurallarının oluşturulmasında, gerekse uygulanmasında çok hassas davranılmalı, her aşamada bireyin mutluluğunu hedefleyen bir yaklaşım sergilenmelidir. Çünkü mutsuz bireylerin mutlu bir toplum ortaya çıkarması mümkün değildir. Bireylerin hukukun üstünlüğüne inanan birer fert olması için, küçük yaşlardan itibaren hem ailede, hem de okullarda yeterli bir şekilde eğitilmesi, hatta "hukukun üstünlüğü" adı altında özelliikli derslerin okutulması şarttır. Siyasal anlamda muhalefet partilerinin de en temel görevi, kısır ve basit çekişmeler yerine, toplumu oluşturan bireylerin egemenliğini yok eden, keyfî uygulamaları eleştirmek olmalıdır. Unutulmamalıdır ki şikâyet etmek ya da eleştirmek iktidarın değil, muhalefetin temel görevidir. Bu görev iktidara bırakılmamalıdır.

Sonuç

Kur'an'ın toplum anlayışının özünde, adaleti temin edecek ve bütün insanların haklarını koruyacak, hukukun üstünlüğüne dayalı bir yönetimin kurulması hedefi bulunmaktadır. Bu sebeple Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği İslam Dini'nin en önemli hedeflerinden biri, gönderildiği toplumda kabile sistemi üzerine kurulu asabiyet/soy esaslı sosyal yapılanmadan, hukukun üstünlüğüne dayalı devlet nizamına geçişi temin etmek olmuştur. Nitekim Mekke'den Medine'ye geçişle birlikte vahyin içeriğinde de bu doğrultuda bir farklılaşma gerçekleşmiştir.

Siyasî rejimin ismi ne olursa olsun, sistemin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi için "hukukun üstünlüğü" ilkesine sadâkatle bağlanmak gereklidir. Bunun dışındaki bütün seçenekler öznelliği, dolayısıyla zulmü yaygınlaştıracak, bu da hem iktidarın meşruiyetini hem de halkın mutluluğunu sıkıntıya sokacaktır. Önce bireysel egemenlikler yok edilecek, daha sonra birey egemenliğine bağlı olarak halk egemenliği ortadan kalkacaktır.

Hukuk devleti "önceden belirlenmiş hukuk kaidelerine devletin de uyması" ise, hukuk devleti fikrini ilk olarak İslâm tesis etmiş demektir. Medine Anayasası/Vesikası bu konuda ilk olmak açısından en somut örnektir. Bunun yanında hukuk devleti olmak, insanı egemen olmaktan çıkarmaz. Sadece sistemli bir egemenlik anlayışı getirir. Dahası, bir devletin rejim biçimi ile hukuk devleti olması arasında da "ayrılmaz" bir ilişki yoktur. Şu halde asıl ve önemli olan rejimin isminin ne olduğu değil, "hukuk devleti" olabilme derecesine yükselebilmektir.

Allah'ın istediği, insanların da her zaman özlemini duyduğu adalet merkezli bir hayat tarzını teklif eden Kur'an, adaletin sadece sınırlarını çizmekle kalmamış aynı zamanda insanların değer yargılarını yeniden yapılandırmış ve bir değerler hiyerarşisi oluşturmuştur. İnsanların kendilerini, yasaların ve diğer insanların üstünde görmeleri yasaklanmıştır. Şu halde şartlar ne olursa olsun hangi inanca sahip olurlarsa olsunlar, insanlar arasında adaletle hüküm vermek ve böylece hukukun üstünlüğünü sağlamak, İslam'ın açık emridir. Belki de bu Cahiliye Dönemi'nden İslam'a geçişte gerçekleşen dönüşüm hareketini orijinal kılan en önemli özelliktir.

⁷⁶ Bk. Ünal, *İlk Devir İslâm Düşüncesinde Hâkimiyet Kavramı*, 212-222.

Kaynakça/Referances/المصادر

- Adler, Alfred. *İnsanı Tanıma Sanatı*. çev. Şelale Başar, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979.
- Ahmed, Manzaruddin. "Kur'an'da Anahtar Siyasî Kavramlar", *İslâm'da Siyâset Düşüncesi*. çev. Kâzım Güleçyüz . İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: Pozitif Matbaacılık, 2001.
- Ana Britannica*, "Hukuk Maddesi". İstanbul: Ana Yayıncılık, 1988.
- Aral, Vecdi. *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*. İstanbul: Filiz Kitabevi, ty.
- el-Aşmavi, Muhammed Said. *İslâm'a Karşı İslamcılık*. çev. Sibel Özbudun, İstanbul: Milliyet Yayıncılık, 1993.
- Atay, Hüseyin. "Allah'ın Halifesi İnsan". *AÜİFD* 18/1 (1970), 71-80.
- Aybay, Aydın - Aybay, Rona. *Hukuka Giriş*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Bardakoğlu, Ali, "Birlikte Yaşama İrade ve Ahlakının Dini Temelleri", *Hız. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı*. Ankara: DİB Yayınları, 1. Baskı, 2015.
- Bastiat, Frederic. *Hukuk*. çev. Yıldırım Arsan. Ankara: Liberte Yayınları, 2003.
- Bilge, Necip. *Hukuk Başlangıcı Dersleri*. Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1959.
- Bruhl, Henry Levy. *Hukuk Sosyolojisi*, çev. Hüsnü Dilli. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u'l-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, nşr. Muhammed Zuheyr en-Nâsır. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Birlik Yayınları, 1982.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.
- Ersöz, Resul. "Kur'an'a Göre "Hakk" ve "Adalet" Kavramları Bağlamında İslâm Toplumunun İctimâî Değerleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/2 (2016), 1-27.
- Göğler, Erdoğan. *Hukuk Başlangıç Dersleri*. Ankara: AÜHF Yayınları, 1974.
- Görgün, Şanal. *Hukukun Temel Kavramları*. Ankara: Verso Yayınları, 1991.
- Gözübüyük, A. Şeref. *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1973.
- Gözübüyük, A. Şeref. *Türkiye'nin İdarî Yapısı*. Ankara: S Yayınları, 1974.
- Gümüšoğlu, Hasan. *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1999.
- Güriz, Adnan. *Hukuk Başlangıcı*. Ankara: AÜHF Yayınları, 1986.
- Harvey, David. *Sosyal Adalet ve Şehir*, çev. Mehmet Morali. İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- Hatemi, Hüseyin. *Hukuk Devleti Öğretisi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1989.
- Hirş, Ernest. *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri*. Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, 1949.
- Hirst, Ernest. *Pratik Hukukta Metod*. Genişletip Değiştirerek İşleyen: Volf Gernis. Ankara: AÜHF Yayınları, 1978.
- Hız. Ali. *Nechü'l-Belâğâ (Hz.Ali'nin Konuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri)*, der. eş-Şerîf er-Râdi, Ebu'l-Hasan Muhammed b. el-Hüseyin b. Musa el- Musevi, çev. Prof. Dr. Adnan Demircan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Baskı, 2007.
- İbn Aşûr, Muhammed b. et-Tâhir. *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tunûsiyye li'n-Neşr, 1984.
- İnan, Ahmet. *Çağdaş Egemenlik Teorisi ile Kur'an'ın Hâkimiyet Kavramının Karşılaştırılması-Yeni Bir İslâm Siyâset Teorisine Giriş*. Ankara: Se-ba Ofset, 1999.
- İşcan, M. Zeki. *Siyasal İslâm*. Erzurum: Eker Yayınları, 2002.
- Kahveci, Niyazi. *İslâm Siyaset Düşüncesi*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1996.
- Karaman, Hayrettin. *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1989.

- Karaman, Hayrettin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1982.
- Killoğlu, İsmail. *Ahlâk-Hukuk İlişkisi*. İstanbul: İFAV, 1988.
- Lewis, Bernard. *İslâm'ın Siyasal Dili*. çev. Fatih Taşar. Kayseri: Rey Yayınları, 1992.
- Meydan Larousse*, "Hukuk Maddesi". İstanbul: Meydan Gazetecilik Neşriyat, 1971.
- Miller, David, "Adalet", *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi I* içinde, haz. David Miller vdğr., çev. Bülent Peker ve Nevzat Kırac. Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994.
- el-Minkari, Nasr b. Muhazim. *Vak'atu Siffin*, thk. Abdusselam Muhammed Harun. Kahire: el-Müessetü'l-Arabiyye, 1382.
- Mutahhari, Murtaza. *Tarih ve Toplum*. çev. Cengiz Şişman. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1991.
- el-Müslim, Ebü'l Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyri. *es-Sahîh*. Beyrut: İhyau't-Tursi'l-Arabi, t.y.
- Nass, İhsan. *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye ve Eseruhâ fi's-Şi'ri'l-Emeviyye*. Beyrut: Dâru'l-Yakaza, 1964.
- Okandan, Recai Galip. *Hukuk Tarihi Dersleri*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1951.
- Onat, Hasan. "İslam'da Yeniden Yapılanma Üzerine". *AÜİFD* 39 / 2 (1999), 197-207.
- Özdemirci, Harun - Çolak, Yaşar. *Din Siyaset Din Devlet İlişkileri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2001.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *İslâm Nasıl Yozlaştırıldı*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 13. Baskı, 2001.
- Russell, Bertrand. *İktidar*. çev. Mete Ergin. İstanbul: Sabah Gazetesi Yayınları, 1990.
- Safi, İsmail, "Adalet ve Siyaset İlişkisi Üzerine", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (2018), 63-74.
- Savut, Harun, "Hikmet ve Fitrat Ekseninde Adaletin Temelleri", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/11 (2014), 455-478.
- Sezen, Yumni. "Osmanlı'da Din-Devlet İlişkilerinin Teorik ve Teolojik Bağlarıyla Uyumunu", *Osmanlı*. Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, 1999.
- eş-Şehrîstânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm. *Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal*, thk. M. Fethullah Bederan. Kahire:Matba'at Ezher, 1947.
- Şentürk, Recep – Canatan, Kadir. "İrkcılık", *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi 1999, 124-131.
- Şirvanî, Harun Han. *İslâm'da Siyasî Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar*, çev. Kemal Kuşçu. Ankara: Nur Yayınları, 1965.
- Türkçe Sözlük*, "Hukuk Maddesi". Ankara: TDK, 1988.
- Ünal, A. Bülent. *İlk Devir İslâm Düşüncesinde Hâkimiyet Kavramı ve Tezahürleri*. İzmir: 9 Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Ünal, Yaşar. *İnsan Egemenliğinin Teolojik Temelleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Yörük, Abdülhak Kemal. *Hukukun Umûmî Prensipleri*. İstanbul: İÜHFY, 1949.